

Лілія Білоусова

канд. іст. наук, редактор ТРК «Град» (Одеса)

заступник голови Наукового товариства

історії дипломатії та міжнародних відносин

65001, Україна, Одеса, вул. Світанку, 48

E-mail: gao0@te.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6776>

ЕМІГРАЦІЯ ЄВРЕЇВ З ОДЕСИ В АРГЕНТИНУ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття висвітлює історію еміграції євреїв з теренів півдня України в Аргентину наприкінці XIX — на початку XX ст. і роль Одеси в організаційному, економічному і просвітницькому забезпеченні процесу переселення. Подається аналіз трансформації ідеї аргентинського проєкту від започаткування компактних поселень до можливості створення єврейської держави в Патагонії. Розкриваються причини, передумови і мотиви еміграції, етапи та її результати, виключна роль підприємця і філантропа Моріса де Гірша в заснуванні єврейських поселень в Аргентині. Розглянуто законодавчий аспект, зокрема, першу спробу врегулювання міграційного руху в Російській імперії введенням Правил для діяльності в Росії заснованого у Великій Британії акціонерного Єврейського колонізаційного товариства та наведено приклади форм і напрямів діяльності одеського комітету товариства. Відображено діяльність Аргентинського віце-консульства (1906–1909) і Генерального консульства Аргентини в Одесі (1909–1917). До наукового обігу введено цінні архівні документи Державного архіву Одеської області генеалогічного характеру, а саме: списки групи переселенців 1894 року на пароплаві “Bosfor”. Характеризуються умови, в яких перебували емігранти на території Аргентини, труднощі адаптації та процес розвитку поселень від перших невдалих спроб освоєння цілих земель до організації численних ферм і ранчо, що ефективно функціонували. Висвітлюється цікавий соціальний феномен міжетнічної дифузії культур корінних мешканців та емігрантів і формування унікальної групи населення «євреїв-гаучо»; подаються відомості щодо сучасного стану єврейських поселень в Аргентині та фіксації їхньої історії у творах літератури, музики, кінематографа, документалістики. Акцентовується увага на актуальності

використання результатів історичних досліджень та безпосередніх контактів із нащадками емігрантів в Аргентині для підвищення ефективності й розвитку українсько-аргентинських економічних і культурних зв'язків.

Ключові слова: Аргентина, єврейська еміграція, Одеса, українсько-аргентинські зв'язки, Аргентинське консульство в Одесі.

Liliia Bilousova

PhD in History

Editor of TV & Radio Company "Grad"

Deputy Head of the Scientific Society of

History of Diplomacy and International Relations

48, Svitanku Street, Odessa, 65001, Ukraine

E-mail: gaoo@te.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1870-6776>

EMIGRATION OF JEWS FROM ODESSA TO ARGENTINA IN THE LATE 19th — EARLY 20th CENTURY

The article deals with the history of emigration of Jews from the south of Ukraine to Argentina in the late 19th — early 20th century and the role of Odessa in the organizational, economic and educational support of the resettlement process. An analysis of the transformation of the idea of the Argentine project from the beginning of compact settlements to the possibility of creating a Jewish state in Patagonia is given. There are provided such aspects as reasons, preconditions and motives of emigration, its stages and results, the exceptional contribution of the businessman and philanthropist Maurice de Hirsch to the foundation of Jewish settlements in Argentina. There are reflected a legislative aspect, in particular, the first attempt of Russian government to regulate migration abroad with the Regulations for activity in Russia of the Jewish Colonization Association founded in Great Britain; various forms and directions of the work of Odessa JCA committee; the activities of the Argentine Vice-Consulate (1906–1909) and the Consul General of Argentina in Odessa (1909–1917). There are also presented some valuable archival genealogical documents from the State Archives of the Odessa Region, namely the lists of immigrants on the steamer "Bosfor" in April 30, 1894. The article highlights the conditions in which the emigrants started their activities in Argentina in 1888, establishment of the first Jewish colony of Moisesville, the difficulties in economic arrangement and social adaptation, and the process of settlement development from the first unsuccessful attempts

to cultivate virgin lands to the numerous farms and ranches with effective economic activities. An interesting social phenomenon of interethnic diffusion of indigenous and jewish cultures and the formation of a unique "Gaucho Jews" group of population is covered. It is provided information on the current state of Jewish settlements in Argentina and fixing their history in literature, music, cinema, documentary. It is emphasized that using historical research and direct contacts with the descendants of emigrants to Argentina could be very useful and actual for increasing the efficiency and development of Ukrainian-Argentine economic and cultural ties.

Keywords: *Argentina, Jewish emigration, Odessa, Ukrainian-Argentinean relations, Argentine Consulate in Odessa.*

Еміграція представників різних етнічних груп з українських теренів Російської імперії за океан є актуальним напрямом історичних досліджень, визначеним необхідністю глибокого аналізу причин і характеру процесу втрати людських ресурсів та його економічних і соціокультурних наслідків. Еміграція євреїв з півдня Російської імперії до Аргентини почалася у 1888 р. і продовжувалася до кінця 1920-х рр. вже з України у складі СРСР. Вона була спричинена несприятливими економічними й соціально-політичними умовами життя цієї категорії населення, ускладненими обмежувальною державною політикою, погромами та суспільною нетолерантністю по відношенню до євреїв. Упродовж зазначеного періоду процес набув масового характеру, і Одеса відіграла значну роль в його організаційному, фінансовому і просвітницькому забезпеченні. Об'єктивне дослідження зазначеної теми, як частини історії еміграційних хвиль з українських земель загалом, видається важливим для розуміння сучасних надзвичайно активних міграційних процесів в Україні та прогнозування демографічних змін у перспективі. Темі дослідження надає актуальності й особлива значущість єврейської діаспори в Аргентині, чимало представників якої є нащадками вихідців з України. Знання важливих аспектів спільної історії можуть бути вагомим фактором для зміцнення політичного, економічного й культурного впливу України в цьому регіоні світу.

Метою статті є висвітлення причин, законодавчих підстав, етапів і результатів еміграції євреїв Російської імперії в Аргентину і ролі Одеси в цьому процесі; введення в науковий обіг нових документів щодо діяльності одеського відділення Єврейського колонізаційного товариства (ЄКТ), зокрема, еміграційної хвилі 1894 р. і організації виїзду з українських і бессарабських територій 134-х родин; привернення уваги до документів генеалогічного характеру і наративних джерел як цінного інформаційного ресурсу для розвитку соціально-культурних міждержавних зв'язків.

Масова еміграція євреїв із Російської імперії в Аргентину стала реакцією на не тільки на погроми 1880-х рр., а й пошуком виходу зі складної міжнародної ситуації, яка склалася навколо еміграції євреїв у Сирію і Палестину. Переселенський потік на Близький Схід не був плавним і безпроблемним процесом, а зовсім навпаки. Значна кількість бажаючих залишити непривітну до іудеїв імперію наштовхувалася на суворі обмеження: російський уряд не підтримував еміграцію і не мав відповідного законодавства, турецький уряд чинив перепони у пропуску навіть дозволеної кількості мігрантів, а засновані переселенцями в Палестині колонії страждали від нападів арабів, бідності й непевності свого становища. Останній чинник сприяв появі нової ідеї — територіалізму. Її творці вважали, що якщо створити єврейську державу не вдасться на землі праотців, то є й інші території для нових поселень і втілення в життя мрії усього єврейського народу. Найдискусійнішими альтернативними варіантами стали два пропоновані проекти — африканський в Уганді та латиноамериканський в Аргентині. І якщо угандійський проєкт залишився лише у мріях і пропозиціях, то Аргентина від 1888 року стала місцем прихистку для тисяч знедолених і травмованих погромами євреїв з Російської імперії.

Джерелами статті є переважно неопубліковані матеріали Державного архіву Одеської області з фонду Канцелярії одеського градоначальника (ф. 2), зокрема, документи за 1892–1897 рр. щодо еміграції в Аргентину в справі під назвою «Про Височайше затверджені Правила для діяльності Єврейського колонізаційного товариства» та матеріали розпорядчого столу за 1906–1917 рр. про призначення консулів і діяльність в Одесі Аргентинського віце-консульства і Аргентинського Генерального консульства¹. Кілька документів були оприлюднені в укладеному автором збірнику документів з історії євреїв півдня України². Важливим доповненням офіційних документів є зокрема листування з архіву нащадка аргентинських емігрантів Г. Яріва. З опублікованих документів були використані матеріали збірнику «Россия и США: дипломатические отношения. 1900–1917» — статистичні дані про кількість емігрантів в Аргентину, думки офіційних осіб щодо впорядкування та організації міграційного процесу³. Оригінальним джерелом для цього дослідження стали епістолярії, а саме приватне листування кишинівського міщанина П.-Й. Гершензона, що виїхав в Аргентину, з сином, який залишився в Росії — майбутнім відомим істориком культури, публіцистом і перекладачем М.Й. Гершензоном. Листи є унікальними свідченнями досить драматичної особистої історії емігранта, його зусиль в адаптації у Латинській Америці, розкривають умови життя й побуту, відносини з місцевими жителями. Документи є частиною фонду М.О. Гершензона, збері-

гаються у Російській державній бібліотеці й оприлюднені на електронному ресурсі LIVEJOURNAL⁴.

Загалом джерела щодо еміграції євреїв в Аргентину з Російської імперії розпорошені по різних архівах Росії, України, Литви, Білорусі, Молдови. Матеріали щодо виїзду з півдня України зберігаються в Російському державному історичному архіві, Російській державній бібліотеці, Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), державних архівах Одеської, Миколаївської, Херсонської областей.

В Аргентині значний комплекс матеріалів з єврейської колонізації міститься в Єврейському музеї поселення Вілья-Домінгес, однак проблема їх збереженості наразі стоїть гостро — в цій колись квітучій єврейській колонії нині мешкає загалом не більше трьох десятків літніх людей⁵. Цінні матеріали зберігаються в архіві єврейської громади Аргентини АМІА в Буенос-Айресі — документи, фотографії, періодичні видання, довідники, фільми, наративні джерела, платівки, зокрема, з музичними творами 1912 р. Архів суттєво постраждав під час терористичного акту 18 липня 1994 р., коли будинок АМІА був підірваний, і загинуло 85 осіб. На порятунок і відновлення архіву зусиллями громади і, зокрема студентів, знадобилося більше року⁶.

Еміграція євреїв з півдня Російської імперії в Аргентину і діяльність Єврейського колонізаційного товариства знайшли широке відображення у вітчизняній і зарубіжній науковій, науково-популярній і мемуарній літературі. Український науковець В.О. Погромський детально охарактеризував джерельну базу дослідження українсько-аргентинських зв'язків кінця XIX — першої третини XX ст., зазначивши види та місця зберігання документів, виявлених у 10-ти архівах України⁷. Історію аргентинських єврейських колоній і філантропічну діяльність барона М. де Гірша висвітлювали історики США Л. Шпелл, С. Лі, М. Вінсберг⁸. Варті уваги дослідження аргентинського історика Е. Заблоцькі, який аналізує аргентинський проєкт барона М. де Гірша як з погляду успіху, так і провалу⁹. Оригінальним дослідженням збереження ідентичності євреїв-емігрантів в Аргентині на прикладі колонії Клара є робота Д.Н. Фрейденберг, яка широко використала метод опитування сучасних мешканців поселення¹⁰.

Із спеціальних досліджень російських істориків 1980-х привертають увагу стаття А.І. Сазоненка й дисертація Е.Г. Путятрової, присвячені розвитку російсько-аргентинських дипломатичних і економічних відносин¹¹. У праці Є.Д. Бакумова подається детальна інформація про низку важливих архівних документів з історії російсько-аргентинських зв'язків, виявлених автором у різних фондах Російського державного історичного архіву. Зокрема, це нові відомості щодо проєкту започаткування регу-

лярного морського пасажирського сполучення між Одесою та Буенос-Айресом пароплавами «Доброфлоту», статистичні дані про кількість емігрантів, зведення щодо організації в Аргентині виставок тощо¹². С.А. Зарубін аналізує розвиток дипломатичних відносин і торговельних контактів, складності і протиріччя у взаємовідносинах між Російською імперією й Аргентиною, внесок дипломата О.С. Іоніна у розширення знань росіян про Латинську Америку, що дає глибше уявлення про історичне тло, на якому відбувався міграційний процес¹³. З новітніх публікацій відзначимо видання 2015 р. Інституту Латинської Америки РАН і Російського гуманітарного наукового фонду, присвячене 130-річчю російсько-аргентинських дипломатичних відносин¹⁴.

Різноманітні матеріали з питань еміграції євреїв на американський континент публікує тижневик «Еврейский Мир» — одна з найпопулярніших газет російськомовної Америки, що виходить друком з 1992 р. в Нью-Йорку (США) і з 2003 р. презентує свої матеріали на сайті. Серед доробку багатьох авторів видання з США, Ізраїлю та інших країн діаспори привертає увагу публікація Е. Зальцберга про сільськогосподарські колонії євреїв із Росії в Аргентині¹⁵. Становлять інтерес матеріали ЗМІ та інтернет-ресурсів про сучасний стан єврейських поселень в Аргентині. Яскраві зображення пам'ятних місць та нащадків колоністів оприлюднило інтернет видання “BBC UKRAINIAN.com” (2007) під назвою «Останні єврейські ковбої Аргентини: фотогалерея»¹⁶. Важливим зібранням даних з генеалогії (списки пасажирів суден, реєстри поховань, посімейні списки) є сайт JewishGen.org (Jewish Genealogical Research in Argentina by Diana Nimcowicz).

Ідея поселення євреїв в Аргентині бере початок від першої половини XIX ст. Так, сер М. Монтефіоре, один із найвідоміших британських євреїв, фінансист і громадський діяч світового рівня, упродовж 1837–1875 рр. сім разів відвідував Святу Землю і спостерігав за розвитком малочисельних і бідних єврейських поселень у Палестині. Невдалі переговори Монтефіоре з хедивом Єгипту щодо дозволу переселення євреїв та купівлі для них землі у Палестині призвели до роздумів щодо Аргентини як можливого місця для компактних єврейських поселень. Тим часом ідея еміграції набула нового сенсу в теоретичних напрацюваннях філософа й лікаря Леона Пінскера: розчарувавшись в ідеях просвітництва й асиміляції євреїв у Російській імперії, він заснував сіоністський рух Ховавей Ціон і обґрунтував необхідність створення не просто компактних єврейських поселень, а власної єврейської держави. У відозві «Автоемансіпація», опублікованій 1882 р., Пінскер ратував за Палестину¹⁷.

Однак, справжнім «батьком» перших поселенців в Аргентині став Моріс де Гірш — французький підприємець, що розбагатів на будівництві

залізниць у Російській імперії, і один із найбільших філантропів свого часу. Єврейська колонізація Аргентини почалася з перших восьми сімей, що прибули в жовтні 1888 р. У серпні 1889-го до піонерів приєдналися 824 іммігранти з міста Кам'янець-Подільський, яких доправив із Росії океанський лайнер «SS Wesser» німецької компанії Norddeutscher Lloyd. Вони оселилися у провінції Санта-Фе і на кошти М. де Гірша 23 жовтня 1889 р. заснували першу єврейську сільськогосподарську колонію в Південній Америці, якій дали назву на честь благодійника — Мозесвіль. Нове життя почалося з глибоких розчарувань: замість обіцяних їм за договором ферм із худобою й сільськогосподарським інвентарем вони отримали цілину неосвоєну землю, а епідемія тифу забрала життя 64 людей. Поселенців відвідав доктор В. Левенталь із Румунії. Вражений жахливими умовами життя колоністів, він розробив план розвитку єврейських сільськогосподарських поселень, який передбачав створення Єврейського колонізаційного товариства і виділення кожній сім'ї 50–100 га землі вартістю близько 2 тис. доларів. Де Гірш схвалив план, побачивши в ньому можливість працевлаштування єврейських емігрантів із Росії. У 1891 р. він заснував Єврейське колонізаційне товариство (далі — ЄКТ) і придбав в Аргентині понад 80 000 га землі. На них вихідці з Поділля та Бессарабії заснували нові колонії — Лапін і Рівера в провінції Буенос-Айрес і Басавільбасо в Ентре-Ріосі, а в Мозесвіль прибула друга група поселенців із Росії. Проект ЄКТ полягав у переселенні в Аргентину в 1892 р. 25000 російських євреїв. Очікувалося, що упродовж наступних 25 років у колонії організовано емігрують 3250000 євреїв. Однак, у 1892 р. прибуло лише 2500 осіб, а кількість переселенців загалом не перевищила 33000¹⁸.

У 1892 р. аргентинський колонізаційний проект підтримав російський уряд. Необхідність урегулювання міграційного процесу стояла дуже гостро як організаційно, так і на законодавчому рівні. Адже поняття «еміграція» не знайшло відображення у законодавстві Російської імперії, згідно з яким громадянин імперії міг виїжджати за кордон на термін не більше п'яти років¹⁹.

Законний виїзд за межі імперії передбачав отримання закордонного паспорта та вихідного свідоцтва від градоначальника або губернатора. Процедура вимагала часу, фінансових витрат і надання низки документів від різних інстанцій. Житель містечка повинен був спочатку отримати внутрішній (міщанський) паспорт, свідоцтво про відсутність перепон для виїзду за кордон від міщанського старости і поліції. Якщо ж прохач мешкав не в місці станової приписки, необхідні були додаткові документи з місця приписки.

У разі неможливості отримати паспорт із причин браку часу, грошей, неграмотності, наявності боргів тощо, люди вдавалися до нелегітимних

заходів і емігрували без паспортів. На практиці цим займалися агенти сумнівних контор, які зазвичай підкупали прикордонну охорону або ж використовували так звані легітимаційні квитки — свідоцтва на тимчасовий виїзд за кордон, на які мали право жителі прикордонних місцевостей. Для отримання такого квитка емігрантів просто вписували в реєстраційні списки мешканців прикордонних населених пунктів. Діяльність пароплавних компаній з перевезення емігрантів також законом не регулювалася, отже, на російських суднах життя і здоров'я таких пасажирів ніяк не захищалося.

Першим законодавчим документом у Росії, який регламентував питання єврейської еміграції, стали Правила для діяльності в Росії заснованого у Великій Британії акціонерного Єврейського колонізаційного товариства, затверджені 8 травня 1892 р. імператором Миколою II. Товариству з центром у Лондоні (далі — ЄКТ) дозволялося засновувати в Росії комітети, що мали сприяти переселенню євреїв в інші країни. У Санкт-Петербурзі сформувався центральний комітет на чолі з Г. Гінцбургом, з яким співпрацювали місцеві комітети, що відкривалися з дозволу міністра внутрішніх справ у деяких містах поступово, за потребою, а також місцеві уповноважені. Центральний комітет товариства перебував у віданні і під наглядом Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ. Він складався з 7–11 членів, призначених головою ради Товариства з дозволу міністра внутрішніх справ (далі — міністра), який міг будь-коли вимагати звільнення тих членів комітету, котрі своєю діяльністю виявляться «невідповідними».

Центральний комітет обирав із середовища своїх членів голову, віцеполову, скарбника й секретаря і принаймні трьох осіб до складу розпорядчого комітету; встановлював порядок їх обрання та ухвалення рішень, які приводилися до виконання з дозволу міністра, якщо упродовж одного місяця він не повідомляв про їх скасування; міністру подавав річний звіт про діяльність. Голова ради товариства мав право в будь-який час доручити довіреним особам пересвідчитися на місці щодо дій комітетів та уповноважених з правом бути присутнім на засіданнях комітетів. На призначення довірених осіб давав згоду міністр внутрішніх справ.

Місцеві комітети та уповноважені формувалися під наглядом губернаторів або призначених ними осіб. Всі розпорядження місцевих комітетів та уповноважених доводилися до відома губернаторів, які могли призупинити їх виконання і поінформувати про це міністра внутрішніх справ. Якщо в губернії відкривався один із місцевих комітетів, то його діяльність поширювалася на всю губернію. У разі відкриття кількох комітетів діяльність кожного з них визначалася місцевим губернатором. Центральному й місцевим комітетам та уповноваженим дозволялося

приймати пожертвування і майно за заповітами готівкою або відсотковими паперами. Установи мали печатку з написом: «Єврейського Колонізаційного Товариства N.N. (Центральний або такий-то місцевий) Комітет».

Правилами дозволялося переселяти євреїв: а) цілими сім'ями, причому сім'єю вважалися: батько, мати, неодружені сини і незаміжні дочки різного віку і б) одинаками (не мали ні батька, ні матері) обох статей і будь-якого віку. Євреям, які виїжджали з Російської імперії на підставі цих Правил, видавалися місцевими губернаторами безкоштовні вихідні посвідчення і виселенці визнавалися такими, що залишили територію Росії назавжди, а тому звільнялися від військової та інших повинностей і виключалися з призовних списків. Якщо ж виїжджала частина сім'ї, то ті, хто залишалися, не залучалися до виконання військової повинності замість їхніх одновірців, не штрафувалися і не мали ніяких пільг.

Євреї призовного віку, які отримали вихідні посвідчення, але не виїхали з Росії до дня виймання жеребу їх однолітками й не оголосили про це відповідному присутствію по військовій повинності, повинні були виконати цю повинність як такі, що ухилилися від неї, без жеребу; тим, хто заявив вчасно про невиїзд із Росії, дозволялося брати участь у жеребкуванні на загальній підставі. Євреї, що скористалися цими правилами для виїзду з Росії і не отримали іноземного підданства, призивалися у разі повернення в Росію до відбування військової повинності на загальних підставах. Місцеві комітети та уповноважені упродовж одного місяця з часу отримання посвідчень повинні були відправити виселенців за кордон та завчасно повідомити місцеву поліцію про строки пересування партій емігрантів і відповідні прикордонні пункти.

Перед своїм відкриттям у Росії Товариство вносило до гарантованого урядом Державного банку 100000 крб на депозит відсотковими паперами або готівкою. З цієї суми міністру надавалося право відшкодовувати витрати по поверненню і поселенню в Росії коштом уряду тих євреїв, які виселялися за допомогою Товариства на підставі вихідних посвідчень, але не були пропущені суміжними державами або ж вислані з країни нового їх розміщення як такі, що не отримали підданства тієї країни. Витрачена з 100000 крб сума мала бути поповнена Товариством на вимогу МВС, якщо вільних залишків виявиться не більше 25000 крб. Відсотки з капіталу становили власність товариства.

Згідно з Правилами, дії ЄКТ по переселенню російських євреїв припинялися, якщо упродовж двох років з часу дозволу підприємство не розвивалося. Міністр внутрішніх справ міг припинити діяльність товариства в Росії у наступних випадках: 1) якщо суміжні держави чинитимуть опір пропуску євреїв, що переселяються за посередництва това-

риства, через свої володіння; 2) якщо зазначені євреї будуть повертатися назад як особи, які не отримали іноземного підданства і 3) якщо витрачені з суми застави в 100000 крб гроші не будуть поповнені на вимогу МВС.

До Правил додавалися вказівки МВС «Про порядок укладення списків євреїв, що виселяються, видачу їм вихідних свідоцтв та нагляд за виїздом тих, хто вже отримав такі свідоцтва». Місцеві комітети або уповноважені центрального комітету повинні були заповнити на кожного переселенця опитувальний лист у двох примірниках під одним і тим же номером — один на білому папері, другий — на синьому. В листі за спеціальною формою зазначалися відомості щодо особи та членів його родини:

I. Глава сімейства: ім'я та прізвище; вік; місце приписки; назва призовної дільниці, до якої приписаний; теперішнє місце проживання; колишнє місце проживання і термін перебування в ньому; заняття; чи служило це заняття, або якимось іншим, засобом існування останнім часом; сума річного заробітку; чи має засоби для подорожі і для купівлі землі; яку суму має готівкою; чи має в Аргентинській Республіці або в інших неєвропейських країнах знайомих або родичів; як їх звуть. II. Дружина; ім'я, прізвище, років від народження, місце народження, заняття, тривалість шлюбу. III. Діти: число дітей, хлопчиків, дівчаток; ім'я, роки, місце народження і заняття кожного з дітей; назва призовної дільниці, до якої приписані діти чоловічої статі. IV. Чи вміють батьки й діти читати й писати. V. Чи проживають із главою сімейства і на його утриманні інші члени родини? Їх вік, теперішні і колишні заняття. VI. Відомості щодо зазначених показань і особливо про заняття; про розумові і фізичні здібності кожного члена родини, стан здоров'я та ін.; окремо здібності цієї особи з поясненням, чи придатний до хліборобської праці; чи відбув глава сімейства і сини військову службу.

Після засвідчення місцевим комітетом (уповноваженим) ідентичності відомостей в обох примірниках синій лист надавався губернатору, а білий направлявся у Велику Британію до ЄКТ. Правління розглядало клопотання й засвідчувало штемпелем кожний лист, після чого надсило оригінал до Центрального комітету ЄКТ у Санкт-Петербурзі. Далі документ передавався до Департаменту поліції МВС не пізніше 1 березня того року, в який особи призовного віку мали взяти участь у жеребкуванні. Відомості про надані Департаменту білі листи та їхні номери надавалися місцевим комітетам для відома.

Губернатори мали здійснити на місцях негайну перевірку синіх листів і засвідчити наступні дані: а) правильність показання сімейного стану виселенців-євреїв, тобто, те, що в списках зазначені всі члени родини, і що, за виїздом одних, у Росії не мешкають інші члени родини, залишення

яких у Російській імперії вважалося небажаним, як то: діди, малолітні, каліки й нездатні до праці особи, що потребували громадського піклування; б) відсутність у виселенців рухомого і нерухомого майна, за яким числяться недоїмки й казенні стягнення за порушення статутів казенного управління; в) відсутність перепон для виїзду російських підданих за кордон, зазначених у законі (п. 3 ст. 214 Статуту про паспорти, видання 1890 р.). Далі губернатор повинен був після отримання з МВС білих листів звірити їх із синіми, встановити ідентичність відомостей і упродовж двох тижнів оформити вихідні свідоцтва, які разом зі списками пересилалися місцевим комітетам не пізніше, ніж за 8 днів до виїзду виселенців, а також центральному комітету або особі, якій довірено прийом переселенців на кордоні. Нагляд за виїздом у місячний строк покладалася на місцеву поліцію, яку губернатор інформував про дату надсилання вихідних свідоцтв місцевим комітетам (уповноваженим). Поліція зобов'язана була вжити належних заходів для охорони порядку в місцевостях, через які пересувалися партії емігрантів.

На місцях була створена розгалужена мережа місцевих комітетів, які займалися практичною роботою — укладанням списків, опитуванням, заповненням анкет, роз'ясненням щодо отримання фінансової допомоги. Діяльність комітетів перебувала під прискіпливим наглядом поліції та інших органів влади, які з підозрою ставилися до будь-яких громадських об'єднань і часто звинувачували комітетчиків у перевищенні повноважень та здійсненні не зазначених у Правилах видів діяльності. 14 березня 1894 р. Департамент поліції повідомив одеському градоначальнику, що МЗС дав згоду на допущення купця М.Е. Фішеровича до виконання покладених на нього Центральним комітетом Єврейського колонізаційного товариства обов'язків уповноваженого цього товариства в місті Одеса «з огляду на надання Вами у відгуку від 21 січня за № 812 схвальних про нього відомостей»²⁰.

Одеський комітет став одним із найактивніших осередків на півдні України, оскільки саме через одеський порт здійснювалися перевезення до портів інших європейських країн, що мали сполучення з Аргентиною. Найчастіше це були маршрути через Геную, Гавр, Гамбург, Бремен. Німеччина стала місцем скупчення значної кількості емігрантів, що чекали своєї черги на пароплави. З 3 червня 1893 року, за розпорядженням німецького уряду, еміграція з Росії у заоканські країни здійснювалася надалі виключно через Бременський порт²¹. Чимало емігрантів добиралися до європейських портів і потягом. Комітет активно займався інформаційно-просвітницькою роботою. У Одесі вийшла друком низка популярних і корисних для емігрантів книг і довідників із практичними рекомендаціями, зокрема, нариси Балабана і Вугмана «Аргентинская

республіка» і «Ехать или не ехать в Аргентину» (1891), «Эмигрант-еврей в Аргентину и Палестину» (1891), «Аргентинский альбом. Сборник статей о колонизации» (1892), «Аргентинский отклик. Сборник по поводу колонизации Аргентины» (1892);» Русско-еврейские земледельческие колонии в Палестине, С. Америке и Аргентине» С. Пена (1892), «Мое пребывание в Аргентине. Верные сведения о колониях, колонистах и колониальном устройстве с заключительным словом Якова Константиновского» (1893). У 1894 р. в Санкт-Петербурзі була опублікована доповідь Є. Лапіна про сучасність і майбутнє єврейської колонізації в Аргентині, прочитана в Центральному комітеті ЄКТ у березні того ж року²².

30 квітня 1894 р., за посередництва одеського комітету ЄКТ, на пароплаві «Vosfore» до Аргентини виїхало 134 родини (726 осіб) з восьми губерній Російської імперії по вихідним свідоцтвам губернаторів²³:

Таврійської — 29 сімей (167 осіб): *Баршевич, Бердичевський, Блугерман (2), Богатін, Бродський (3), Гольберт, Зайцев (2), Зелігсон (3), Каплан (2), Кушнірьов (2), Меламед (2), Романський, Сбарський/Збарський (2), Фельдман (2), Функ, Халецький (2), Хільман, Лейб, Шапіро*;

Херсонської — 5 сімей (22 особи): *Ліпишиц (2), Мовшович, Фінварб, Штамер (Штаміц)*;

Волинської — 1 сім'я (5 осіб): *Рабин*;

Київської — 1 сім'я (3 особи): *Вільдер*;

Подільської — 15 сімей (65 осіб): *Гейніхович (2), Кациф, Левентон, Сойферман/Сойрефман (2), Сурочкіс (Розенцвіт), Фурер, Хаскелевич, Шамес, Школьник, Штільман, Юсим (3)*;

Бессарабської — 83 сім'ї (464 особи): *Авербух, Аксельруд, Аксенофельд, Бендерський (2), Бортман, Броверман, Бурман, Вайсер, Вайсман (5), Вітіс, Вранеський, Гейлер, Гітлін, Гіцис, Гольденберг, Дунаєвич, Зальцман (2), Зейгерман (4), Зінланд, Зіцер, Ідельзон, Імас, Інгершер, Кесельман, Клейнман, Койфман, Кофман, Кременчукський, Лапцінзон (2), Левенталь (2), Лівшиц (3), Матусович, Мірчук, Окландер (3), Подлог (3), Рабинович, Рашковський (4), Резнік, Рінсман (Рійсман?), Рогатко, Ройзенцул, Ройзенфельд, Ройтер, Рубальський, Серебрянник (2), Синжерейський, Сігал, Сойбельман, Спак, Стримбан, Учитель, Файнзільберг, Файнман, Фельдман, Фінкель, Фукс, Хігер, Цепілован, Шварцман, Шехтман, Школьник, Юрген, Ягубський*.

Терени сучасної України залишили мешканці, приписані до 34-х населених пунктів (Алешки, Балта, Берестечко, Берислав, Бершадь, Велика Кісниця, Вільямполь, Волковинці (Вовковинці), Джурин, Дзиговка, Заслав, Інгулець, Кам'янка, Катеринослав, Красне, Кузьминське, Липовець, Львова, Люблінєць, Мелітополь, Могилів-Подільський, Мястківка, Маншурова, Немирів, Новоградківка, Острожець, Печерськ, Паволоч, Херсон,

Хотин, Чауси, Чечельник, Шаргород, Ямпіль). Із територій сучасної Молдови виїхали жителі 10-ти населених пунктів (Атаки, Бельци, Бендери, Кишинів, Липкани, Оргеїв, Скуляни, Сороки, Теленешти, Фалешти); Литви — 2-х населених пунктів (Ліда, Шавлі); дві родини мешканців Бессарабії були приписані до м. Домброва Гродненської губернії (Домбров), ще одна — до м. Тухачев Калужської губернії.

Відомості про пасажирів «Bosfore» є цінним генеалогічним джерелом. Наводимо приклад вихідного свідоцтва Грінбергів: «На підставі 16 ст. Височайше затверджених 8 травня 1892 р. Правил для діяльності в Росії заснованого в Англії акціонерного Єврейського колонізаційного товариства видано це свідоцтво від одеського градоначальника єврею Іоні Іцкову Грінбергу, 27 років, приписаному до громади міщан м. Торчин Луцького повіту Волинської губернії, що виявив бажання виселитися з Росії з членами своєї родини: матір'ю Цурлею Грінберг, 50 років; дружиною Хайкою Грінберг, 26 років; сином Абрамом-Лейбою Грінбергом, 5 років. Відповідно до 17 ст. вище згаданих правил, зазначений єврей, як і поійменовані в цьому свідоцтві члени його родини, визнаються такими, що покинули терени Російської імперії назавжди»²⁴.

Ця партія переселенців, як і перші колоністи в Аргентині, стикнулися з численними труднощами. Місця були необжиті, сільськогосподарська праця вимагала надмірних зусиль від тих, хто не мав досвіду в цій сфері, колоністи страждали від незвичного клімату. Деякі ухвалювали рішення повернутися в Росію. Так, у січні 1895 р. новосели аргентинської колонії Барон Гірш — Р. Ехтер, Й. і В. Халецькі, М. Волчинський, М. Збарський і С. Фельдман — після піврічного терміну перебування в Америці повернулися через Константинополь до Одеси, де були заарештовані й доставлені до в'язниці. Свої митарства «нові американці» докладно описали у проханні до одеського градоначальника: «Ми, всі вище поіменовані, колишні російські піддані, уродженці Таврійської губернії, дізнавшись про утворену Аргентинську колонію барона Гірша, в 1894 р. виїхали в згадану колонію для поселення. Прибувши на місце й побачивши весь жах порядку поселення колоністів і ті кліматичні умови, несприятливості яких піддаються всі поселенці, ми, розорившись вщент, не прийнявши іноземного підданства, побажали, керуючись 20 і 23 ст. Правил діяльності в Росії утвореного в Англії Акціонерного Єврейського Колонізаційного Товариства, Височайше затвердженого 8 травня 1892 р., повернутися в Росію.

Прибувши до Одеси на початку поточного листопада, ми були заарештовані до вирішення нашого становища Міністерством внутрішніх справ. Тюремна контора 25-го листопада повідомила нам, що за розпорядженням Вашого превосходительства ми повинні бути вислані поточ-

ного 27-го листопада у м. Константинополь — кінцевий пункт, звідки ми прибули в Росію. Зважившись вирушити в Росію, ми мали на увазі, крім згаданих 20 і 23 ст. тих Правил, — клопотання Російського Генерального Консульства у м. Константинополі про прийняття нас назад у російське підданство, як таких, що не взяли іноземне. Не отримавши остаточної резолюції міністерства, ми наважуємося всепокірно просити дозволу Вашого превосходительства залишити нас у межах Росії надалі до остаточного з'ясування нашого становища, тим більше, що при нас перебувають жінки з малолітніми хворими дітьми, що пережили всі труднощі такого далекого і складного переселення, і котрі під час перебування у м. Константинополі наражалися на небезпеку через заворушення, що відбуваються нині в Туреччині з вірменського питання»²⁵.

Крім організованих ЄКТ партій емігрантів, до Аргентини потрапляло чимало стихійних переселенців, які облаштовувалися на власний розсуд. Такі досить ризиковані експерименти мали небагато шансів на успіх. Яскравим прикладом є доля Пінхаса-Йозефа Гершензона, який у 1893 р. позбавився сімейних негараздів шляхом раптового переїзду з Кишинева до Аргентини таємно від дружини. В його листах сину Михайлу драматичне життя емігранта постає у всіх деталях. Важка дорога від Одеси через Відень до Генуї, далі подорож італійським 120-футовим трищогловим пароплавом «Duca de Galiera» з 1000 пасажирами за маршрутом Генуя—Тулон—Марсель—Барселона—Лас-Пальмас—Монте-Відео—Буенос-Айрес. Після 14-ти днів на борту, виснажливої морської хвороби і 8-денної обсервації на острові, ступив нарешті на аргентинську землю: «Ми приїхали сюди скелетами...». Потім П. Гершензон приїхав у колонію Маніготес, де мешкало 12 сімей на землях де Гірша, купив там ділянку в аргентинського фермера і планував побудувати будинок. Адже земля і клімат давали надії на облаштування саду, заняття сироварінням та іншими сільгоспроботами. Проте план зруйнували самі поселенці. Отримавши від барона де Гірша суттєву грошову допомогу, вони розпродали свій реманент і переїхали до міста, оскільки звичним для них заняттям було зовсім не фермерство, а дрібна торгівля (рознесення різного краму). Гершензон був вражений таким марнотратством і невдячністю до щирого благодійника, однак, змушений був також все розпродати і виїхати до Буенос-Айреса, адже залишатися самому в степу було вкрай небезпечно. Характеризуючи місцеве населення дуже позитивно, Гершензон описав лише одну категорію місцевих мешканців, яких краще було уникати — гаучо:

«Гауч живе в Rancha (курінь) в степу, де навколо на десятки верст інших жителів немає, він озброєний з голови до ніг, харчується дичиною і запиває матою, а в святковий день, на відміну від буднів, він пече на

вугіллі корж; супутниками його життя є його кінь і рушниця, револьвери й кинджали, що їх носить за поясом, ласи і баланси для лову свого супротивника та його кінь... Він говорить з тобою дуже ввічливо, він з тобою люб'язний і навіть готовий прислужити, але очі його завжди іскряться, як у розлюченого вовка; сваритися з ним зовсім неvigідно, а якщо ти чомусь ним незадоволений, то просто застрели його! Якщо ж ти від цього утримаєшся, а скажеш йому хоч найменше образливе слово, тоді ти сам можеш розпрощатися з життям. Одяг гаучо складається з м'якого касторового капелюха, піджака, широких шароварів, пристебнутих біля ступень гудзиками, і полотняних туфель на мотузкових підшвах, прив'язаних на гомілці ніг синіми стрічками; поверх одягу на випадок холоду або дощу він одягає через голову прорізану посередині шаль, що зветься по-іспанськи «Ponch»²⁶.

«Міський» період життя Гершензона почався з того, що він започаткував власний дрібний бізнес, зайнявшись перепродажем речей. Однак незвичний клімат, виснажливі хвороби, почуття самотності й відірваності від родини, жалюгідний матеріальний стан змусили повернутися до Російської імперії. На жаль, мандрівка додому після трьох років поневірянь на чужині виявилася трагічною: на пароплаві П. Гершензон захворів на лихоманку й помер в Генуї. Обидва його сини, яким не судилося знову побачити батька, стали відомими особами: Михайло як публіцист і перекладач, Абрам — як одеський лікар-педіатр, автор наукових праць і громадський діяч.

На початку 1890-х рр. тема створення єврейської держави отримала нову інтерпретацію в теоретичних напрацюваннях видатного єврейського політичного і громадського діяча Теодора Герцля (1860–1904). Будучи засновником Всесвітньої сіоністської організації і основоположником ідеології політичного сіонізму, Герцль на початку 1890-х років ясно усвідомив ідею створення єврейської держави і свою найголовнішу місію — надати розсіяному по всьому світу єврейському народу чітку програму дій для досягнення цієї мети. Місце на Землі, де мала би народитися нова держава, стало предметом гарячих дискусій. Прабатьківщина іудеїв — Палестина — залишалася під владою Османської імперії. І султан, і арабські країни не допускали навіть можливості обговорення цього питання, незважаючи на те, що єврейські поселення в Сирії і Палестині створювалися від 1860-х років.

Пошуки альтернативних варіантів привели до думки щодо Латинської Америки. Герцль звернувся за підтримкою до М. де Гірша: під час їхньої зустрічі в Парижі у червні 1895 р. він озвучив план створення на території Аргентини не просто поселень, а держави, куди євреї всього світу прямували би за власним бажанням, а не за рахунок філантропії будь-кого.

Де Гірш сприйняв масштабну пропозицію лише як фантазію. Наступним кроком Герцля стало теоретичне ґрунтування аргентинського проєкту. У своїй найвідомішій роботі «Der Judenstaat» («Держава євреїв»), опублікованій 14 лютого 1896 р. у Берліні й Відні, Герцль виклав програму створення єврейської держави: «Як тільки Держави заявлять, що вони готові визнати наш суверенітет над нейтральним шматком землі, Товариство розпочне перемовини щодо володіння цієї землею. Тут дві території спадають на думку, Палестина й Аргентина. В обох країнах уже зроблені важливі експерименти щодо колонізації, хоча й на помилковому принципі поступового проникнення євреїв. Інфільтрація скінчиться погано. Це триває до того неминучого моменту, коли місцеве населення відчуває себе під загрозою, і змусить уряд зупинити подальший приплив євреїв. Отже, імміграція є марною, доки ми не маємо суверенного права продовжувати цю імміграцію»²⁷.

Т. Герцль поставив болуче запитання: «Палестина чи Аргентина?». Його ідея зводилася до наступного: «Ми приймемо те, що нам дадуть, і що обере єврейська громадська думка. Товариство буде зважати на обидві ці позиції. Аргентина є однією з найродючіших країн у світі, простягається на великій території, має розсіяне населення і м'який клімат. Аргентинська Республіка може отримати значну користь від надання нам частини її території. Сучасна інфільтрація євреїв, безсумнівно, викликає деяке невдоволення, і необхідно було би просвітити Республіку щодо суттєвої відмінності нашого нового руху»²⁸.

Проблеми переселенців підштовхували російський уряд до вжиття заходів для упорядкування еміграційного процесу, однак, на початку ХХ століття суттєвих змін у державній політиці з цього питання не сталося. Події Першої російської революції 1905–1907 рр., зокрема єврейські погроми на півдні України і в Бессарабії, призвели до значної активізації міграційного руху загалом. Міністерство закордонних справ Російської імперії звітувало у 1907 році, що в заатлантичні країни щороку вибуває 260 тис. російських громадян, які осідали переважно у США і Аргентині. Більшість їх переміщувалася через Бремен, Лондон і Ліверпуль, найбільше ж емігрантів прибувало до Нью-Йорка й Буенос-Айреса. Встановити кількість емігрантів та національність на підставі статистичних даних Німеччини й Великої Британії було досить проблематично. Так, британська статистика ділила емігрантів на дві групи — іноземців і таких, підданство яких встановити неможливо. Обізнані люди вважали, що з 176 646 осіб іноземних підданих, що прибули у Ліверпуль у 1906 р., російські піддані становили 95%, тобто, приблизно 160 000 осіб. Більшість із них були поляки, євреї, фіни та вихідці з прибалтійських земель. У США емігрувало 60 928 осіб, до Аргентини відбуло 5932 особи.

Значно детальнішою була статистика Гамбурга, яка з 1871 р. велася із зазначенням підданства та країн призначення емігрантів. Упродовж 36 років через Гамбург виїхало 851 462 російських підданих. Кількість переселенців значно зростала: якщо у 1871–1875 рр. з Росії вибуло 28 824 особи, то у 1901–1905 рр. — 242 811 (у 1904 р. — 4 393, у 1905 р. — 10 178, у 1906 р. — 17 464, а в 1907 р. — 9 530)²⁹.

Міністерство звертало увагу уряду Росії: прийшов час зрозуміти, що еміграційний рух є явищем, викликаним глибокими економічними та іншими причинами, і боротьба з ними методами адміністративного тиску не може привести до позитивного результату. Отже, залишалося визнати, що еміграційна політика повинна стати частиною загальної економічної політики держави, і необхідно рухатися шляхом західноєвропейських країн — упорядкувати еміграційний рух, і в такий спосіб не тільки нейтралізувати ту шкоду, яка завдається державі, а й використати його в інтересах розвитку торгівлі і промисловості. Для досягнення цієї мети необхідно було прийняти відповідні закони, налагодити збір статистичних даних, ввести персональний облік мігрантів, визначити механізм інформаційної, медичної, економічної, правової і соціальної допомоги переселенцям та тим, хто бажав повернути російське підданство.

Значна роль відводилася й дипломатичним важелям. Російська імперія встановила дипломатичні відносини з Аргентинською Республікою 22 жовтня 1885 р. через обмін посланнями російського імператора Олександра III і президента Аргентини Хуліо Архентіно Рока. Надзвичайний посланник і Повноважний Міністр Росії у Бразилії О.С. Іонін одночасно став Надзвичайним посланником Росії в Аргентині й Уругваї. Саме він відкрив підданам імперії маловідомий світ Південної Америки в 4-томній праці, чільне місце в якій відведено опису Аргентини³⁰. У 1895–1898 рр. посланником у Бразилії і одночасно в Аргентині був М.М. Гірс³¹. З 8 червня 1898 по 1904 р. Надзвичайним посланником і Повноважним міністром Росії у Бразилії і за сумісництвом в Аргентині й Уругваї був О.М. Шпейєр. У 1905–1909 рр. цю посаду обіймав М.Е. Прозор, який значно активізував дипломатичні відносини з Аргентиною.

У 1906 р. в Одесі відкрилося Аргентинське віце-консульство (вул. Грецька, 26 у 1906 р., вул. Грецька, 10 у 1908 р.), з 1910 р. діяло Генеральне Консульство Аргентини в Одесі, що розміщувалося за адресами: вул. Грецька, 26 у 1910–1912 рр., вул. Новосельського, 106 у 1914–1917 рр.³². Посаду Генерального консула обіймали у 1910–1911 рр. Ернест Антонович Перець, у 1912–1917 рр. — Торібіо Руїз Гюнясу (Русіс Гуюнъятцу). Віце-консулом у 1906–1912 рр. був Альберт Рафаїлович Харі — дійсний статський радник, потомствений почесний громадянин, член правління й директор Одеського відділення Російсько-Азіатського

банку, депутат у правлінні Бессарабсько-Таврійського земельного банку³³.

Еміграція в Аргентину активно продовжувалася й після революції 1905–1907 рр., затьмареної жорстокими єврейськими погромами. В Аргентині ж, після 20-річного періоду становлення, життя євреїв-колоністів налагодилося. Станом на 1910 рік у провінціях Санта-Фе, Ентре-Ріо, Буенос-Айрес і Ла-Пампа на території близько 500000 га функціонували великі сільськогосподарські колонії, які отримали назви на честь барона М. де Гірша та членів його родини: Мозесвіль, Маурісіо, Барон Гірш, Клара (дружина де Гірша), Люсьєнвіль (на честь померлого сина де Гірша), Сан-Антоніо, Сан-Ізабель і Бернасконі, охоплювали територію близько 500000 га. Пізніше площа земель, придбаних ЄКТ для цілей колонізації, досягла 620000 га³⁴, і на них заснувалося близько тисячі поселень, ферм і ранчо. Поступово адаптація євреїв в Аргентині дала свої плоди. Законодавство Аргентини надавало право іноземцям отримати громадянство вже за два роки. На момент прибуття східноєвропейських євреїв у пампасах, як і на більшій частині території Аргентини, заправляли гаучо — пастухи частково індіанського, почасти креольського походження. Вони були гордими вершниками і за свою багатовікову історію створили власну культуру з характерною кухнею, одягом і цінностями. Працювали за контрактами з великими землевласниками й повинні були проганяти худобу через ту землю, де тепер оселилися нові іммігранти. Від конфліктів і непорозумінь обидві сторони перешли до зближення. Гаучо навчили євреїв обробляти землю, пасти худобу, об'їжджати коней і лікувати тварин. Євреї запозичили у гаучо одяг і напої. Злиття двох культур відбулося вже в наступному поколінні, коли гаучо вивчили ідиш, а багато євреїв зголили бороди і змінили свої ярмулки на ковбойські капелюхи. У гаучо була своя музика, але з часом вони почали танцювати під єврейські мелодії і дивитися їхні вистави. До третього покоління виникла унікальна колоритна культура євреїв-гаучо, яка поширилася по всіх колоніях поряд з єврейською³⁵.

Наприкінці 1912 р. в Одесі почало діяти «Інформаційне Бюро для єврейських емігрантів», статут якого був точною копією статуту «Товариства для надання допомоги євреям-переселенцям»³⁶. Засновниками були відомі особи — С.М. Барбаш і М.Б. Ловицький, Г.Е. Вейнштейн, І.Х. Левін, І.А. Маргуліс³⁷.

На початку ХХ ст. дипломатичні відносини Російської імперії з Аргентиною зміцнилися Торговельною конвенцією 15 березня 1912 р. і Договором про торгівлю й навігацію, підписаним 1913 р. в Санкт-Петербурзі³⁸. У дослідженні Є.Д. Бакумова наводяться архівні дані з РДІА про контакти й торгівлю між двома державами: у 1910 р. Аргентина

надсилала запрошення на міжнародні виставки — присвячену 100-річчю Аргентинської Республіки (3 червня) та транспортних засобів і залізничного сполучення (травень-листопад). Постало й питання про встановлення пароплавного сполучення між Одесою й Буенос-Айресом. Поїздка в Аргентину представників «Доброфлоту» Д.Д. Росса і В.М. Китаєва в 1912 р. мала результатом обговорення з аргентинськими офіційними особами умов перевезення емігрантів до Аргентини. В цей час аргентинці надавали перевагу російським селянам і робітникам і просили не присилати їм політично неблагодійних, анархістів і євреїв.

Однак, Перша світова війна, революції і розпад імперії завершили перший етап російсько-аргентинських зв'язків.

Що стосується України, то дипломатичні відносини між УНР і Аргентиною були встановлені в лютому 1921 р., і це була єдина країна в Латинській Америці, що визнала Україну: повіреним у справах УНР в Аргентині був призначений М. А. Шумицький³⁹.

З утворенням СРСР еміграційний процес з українських теренів не припинився, а набув нової активності. Наслідки громадянської війни, погроми 1919-1920-х рр., голод і репресії більшовицької влади спонукали євреїв емігрувати в Аргентину, де колонії перших поселенців уже перетворилися на стабільні ферми й ранчо.

Цікаву історію еміграції з Одеси у 1924 р. зафіксував Георг Ярів — один із нащадків колись великої єврейської родини. В листі від 8 жовтня 2016 р. до Держархіву Одеської області він інформував, що живе в Ізраїлі, але народився в Аргентині під прізвиськом Журавлівкер. Головним джерелом відомостей Г. Яріва були спомини його батька Бориса Журавлівкера, який емігрував з Одеси в Аргентину в 10-річному віці й запам'ятав чимало фактів. Б. Журавлівкер народився в Одесі 1915 р. у великій родині. Його батько продавав картоплю, доправлену з Бессарабії, а при більшовиках за «вільну» торгівлю 10 місяців сидів у в'язниці. У грудні 1924 р. сім'я емігрувала за маршрутом від Одеси потягом до Шербурга, з Франції пароплавом «Десна» до Буенос-Айреса. В Аргентині вже мешкали члени родини, частина ж сім'ї лишилася в Одесі. Усна історія допомогла підтвердити архівними документами родинні зв'язки Журавлівкерів⁴⁰.

Станом на 1925 р., аргентинські єврейські колонії займали територію площею 617468 га, а їхнє населення складало 20382 особи⁴¹. За кілька десятиліть після заснування в Мозесвілі були створені всі необхідні для єврейського життя інститути — школи, релігійні і благодійні організації, чотири синагоги й навіть театр.

Друга світова війна суттєво вплинула на історію єврейських поселень в Аргентині, населення якої поповнилося новими емігрантами з Європи,

зокрема і такими, що переховувалися від покарання за воєнні злочини. Поява на карті світу держави Ізраїль у 1948 р. значно активізувала процес еміграції євреїв з Аргентини на батьківщину пращурів. Розпад сільсько-господарських поселень посилювався і внаслідок переселення молоді до міст — багато хто виїхав до Санта-Фе, Розаріо і Буенос-Айреса. До 1964 року загалом 782 сім'ї єврейських фермерів обробляли власні землі. А в сучасному Мозесвілі з трьох тисяч жителів євреї складають лише 10 відсотків⁴².

Однак, історія, що почалася в 1888 році, має продовження в історії нащадків перших поселенців, яких можна вважати представниками кількох країн світу — Аргентини, України, Росії, Молдови, Литви, Білорусі, Польщі, Ізраїлю та ін. Дехто з них стали публічними особами.

Відомим вихідцем з України в Аргентині став журналіст і письменник Альберто Герчунофф (1883–1950), уродженець Проскурова Подільської губернії⁴³. У 1889 р. його сім'я оселилася в колонії Мозесвіль. 1891 року батько хлопчика був убитий місцевими селянами-гаучо, і родина переїхала в колонію Рахіль, де Альберто мешкав до повноліття. Маючи літературний талант, він обрав професію журналіста, переїхав до Буенос-Айреса і працював у аргентинській газеті “La Nación”. Однак дитячі переживання і спостереження хвилювали Альберто впродовж усього життя і лягли в основу популярного роману «Єврейські гаучо в пампасах» (1955), екранізованого Х.Х. Жусідом у 1975 р. як музична комедія під назвою «Єврейські гаучо». У 2004 р. на екрани вийшов документальний фільм «Спадщина», на створення якого знадобилося майже 10 років, і який включав інтерв'ю з мешканцями колоній.

В Аргентині серед нащадків євреїв-емігрантів із півдня України є відомі політичні діячі, приміром, Аксель Кісільов (1971 р. н.) — міністр фінансів і один із найближчих радників президента Аргентини К. Фернандес де Кіршнер у 2013–2015 роках, депутат парламенту Аргентини у 2015–2019 рр. Про харизматичного політика-економіста з лівими поглядами відомо, що «його предком був рабин з Одеси, який нібито втік звідти через погроми ще століття тому»⁴⁴.

Цікаво, що нащадки колоністів хочуть знати свою сімейну історію «українського» періоду». У пошуку своїх коренів до Держархіву зверталися аргентинці одеського походження імпресаріо Л. Каплан з м. Кордоба (2009), інженер Л. Брунштейн та Е. Гуйковський з Буенос-Айреса (2012)⁴⁵. В Аргентині все ще можна зустріти нащадків євреїв-гаучо. Відновлюються й пам'ятні місця: у 2012 році у Мозесвілі урочисто відкрито Синагогу Бренера (1909), на реставрацію якої уряд виділив 210 тис. доларів. У церемонії взяла участь президент Аргентини К. Кіршнер.

Аргентинська Республіка першою серед країн Латинської Америки визнала незалежність України 5 грудня 1991 р. і першою в регіоні вста-

новила з нею дипломатичні відносини 6 січня 1992 р. У березні 1993 р. в Аргентині відкрилося Посольство України (сумісництво — Парагвай, Уругвай, Чилі), почесні консульства України діють у провінціях Місьйонес та Чако. У травні 1993 р. в Києві почало працювати Посольство Аргентини. У жовтні 1995 р. відбувся державний візит Президента України Л.Д. Кучми до Аргентини, а в червні 1998 р. — візит в Україну Президента Аргентини К. Менема, під час якого було підписано Договір про дружні відносини і співробітництво. Понад вікова історія дипломатичних відносин, економічних зв'язків, окремих сімей і персоналій, що пов'язують Україну з Аргентиною, є фундаментальною підставою для розвитку і зміцнення двосторонніх відносин. На сучасному етапі вихідці з України за кордоном мають розглядатися як важливий соціокультурний ресурс, здатний підвищити ефективність зв'язків із зарубіжними державами та сприяти розв'язанню внутрішніх проблем сучасної України. А отже, вивчення історії євреїв-емігрантів у Аргентині може мати прикладне значення.

---

¹ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 3825 (Про Височайше затверджені Правила для діяльності Єврейського колонізаційного товариства. 30.06.1892–06.06.1897). Арк. 1–388.

² Евреи Одессы и Юга Украины: История в документах. Авт.-сост. Л.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова. Кн. 1. Кон. XVIII — нач. XX вв. Одесса: ООО «НЕГОЦИАНТ», 2002. 300 с.

³ Россия и США: дипломатические отношения. 1900–1917. Документы. Сост.: Ю.В. Басенко, В.И. Журавлева, Е.Ю. Сергеев. Москва: Изд. Международный фонд «Демократия», 1999. 850 с.

⁴ Бурная жизнь Пинхаса Гершензона. URL: <https://lucas-v-leyden.livejournal.com/157277.html>

⁵ Pham D. Argentina's last Jewish cowboys. Tablet. May 28, 2013. URL: <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/argentina-last-jewish-cowboys>

⁶ Grabinsky A. Rescued twice: The archive that survived the Holocaust and the AMIA attack. The Times of Israel. July 17, 2019. URL: <https://www.timesofisrael.com/rescued-twice-the-archive-that-survived-the-holocaust-and-the-amia-attack/>

⁷ Погромський В.О. Українсько-аргентинські зв'язки кінця XIX — першої третини XX століття: джерельна база. *Історичний архів*. 2011. Вип. 7. С. 76–80.

⁸ Shpall L. David Feinberg's Historical Survey of the Colonization of the Russian Jews in Argentina, Publication of the American Jewish Historical Society XLIII (1), September 1953; Lee S. Moses of the New World: The Work of Baron de Hirsch, Thomas Yoseloff Publisher, Cranbury, New Jersey, 1970; Winsberg M., Colonia Barón Hirsch: A Jewish Agricultural Colony in Argentina, University of Florida Press, 1964.

⁹ Zablotsky E. The Project of the Baron De Hirsch. Success or Failure? Working Paper 264, University of CEMA, May 2005.

¹⁰ Freidenberg J.N. The invention of the Jewish Gaucho: Villa Clara and the construction of Argentina identity. University of Texas Press, Austin, 184 p.

¹¹ Сизоненко А.И. 100 лет отношений России и Аргентины. *Латинская Америка*. 1985. № 10. С. 74–81; Путятнова Э.Г. Русско-аргентинские отношения к. XIX — нач. XX вв.: дис. ... канд. ист. наук. Ленинград, 1989. 195 с.

¹² Бакумов Е.Д. Российско-латиноамериканские контакты и связи в начале XX века (1900–1914 годы) в материалах РГИА (Санкт-Петербург). Выпускная квалификационная работа по направлению подготовки 030060 — История, образовательная программа бакалавриата «История», профиль: Всеобщая история. Петербургский государственный университет. СПб., 2017. 46 с.

¹³ Зарубин С.А. К вопросу о российско-аргентинских отношениях в конце XIX — начале XX вв. *Genesis : исторические исследования*. 2016. № 1. С. 31–33.

¹⁴ Россия и Аргентина на траектории взаимного сближения. К 130-летию российско-аргентинских дипломатических отношений. Под редакцией П.П. Яковлева. Москва, 2015.

¹⁵ Зальцберг Э. Сельскохозяйственные колонии евреев из России в Аргентине. *Еврейский мир*. 14.04.2014.

¹⁶ Останні єврейські ковбої Аргентини: фотогалерея. *BBC UKRAINIAN.com*. (2007). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/forum/story/2007/03/printable/070326_jewish_gaucha

¹⁷ Herzl T. The Jewish State. Translated from the German by Sylvie D'Avigdor. This edition published in 1946 by the American Zionist Emergency Council. URL: http://www.zionism-israel.com/js/Jewish_State.html

¹⁸ Zablotsky E. The Project of the Baron De Hirsch. Success or Failure? Working Paper 264, University of CEMA, May 2005.

¹⁹ Яновский С.Я. Русское законодательство и эмиграция. *Журнал министерства юстиции*. 1909. № 4 (апрель). СПб., 1909. С. 86–114.

²⁰ ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 3825. Арк. 40.

²¹ Тамо само. Арк. 23.

²² Балабан и Вугман. Ехать или не ехать в Аргентину. Одесса, 1891; Балабан и Вугман. Аргентинская республика. Очерк. Одесса, 1891; Эмигрант-еврей в Аргентину и Палестину. Одесса, 1891; Аргентинский альбом. Сборник статей о колонизации. Издание Л.О. Трецека. Одесса. 1892; Аргентинский отклик. Сборник по поводу колонизации Аргентины. Изд. М. Полиновского и Я. Сиркеса. Одесса, 1892; Пэн С. Русско-еврейские земледельческие колонии в Палестине, С. Америке и Аргентине. Одесса, 1892; Мое пребывание в Аргентине. Верные сведения о колониях, колонистах и колониальном устройстве с заключительным словом Якова Константиновского. Одесса, 1893; Лапин Е. Настоящее и будущее еврейской колонизации в Аргентине. Доклад, читанный в Центральном Комитете Еврейского Колонизационного Общества в Марте 1894 года. СПб, 1894.

²³ ДАОО. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 3825.

²⁴ Там само. Арк. 133.

²⁵ Там само. Арк. 318–318 зв.

²⁶ Бурная жизнь Пинхаса Гершензона. URL: <https://lucas-v-leyden.livejournal.com/157277.html>

²⁷ Herzl T. The Jewish State. Translated from the German by Sylvie D'Avigdor. This edition published in 1946 by the American Zionist Emergency Council. URL: http://www.zionism-israel.com/js/Jewish_State.html

²⁸ Тамо само.

²⁹ Россия и США: дипломатические отношения 1900–1917. Документы. Сост.: Ю. В. Басенко, В.И. Журавлева, Е.Ю. Сергеев. Москва: Изд. Международный фонд «Демократия», 1999. С. 416–417.

- ³⁰ Ионин А.С. По Южной Америке. СПб, 1892–1902. Т. 1–4.
- ³¹ Михаил Николаевич Гирс (22.07.1856–27.11.1932). Дипломаты Российской империи. URL: <http://www.rusdiplomats.narod.ru/girs-mn.htm>
- ³² Вся Одесса. Адресная и справочная книга г. Одессы на 1906 год. Одесса: Изд. Л. Лисянского, 1906. С. 17–18.
- Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1908 год. Одесса: Изд. Л. Лисянского, 1908. С. 340.
- Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1910 год. Одесса: Изд. Л. Лисянского, 1910. С. 340.
- Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1911 год. Одесса: Изд. «Одесские новости», 1911. С. 89 (раздел Местные учреждения).
- Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 год. Одесса: Изд. «Одесские новости», 1912. С. 38 (раздел Местные учреждения).
- Адрес-календарь г. Одессы на 1914 год. Одесса: Тип. Вед. Одес. Градоначальства, 1914. 538 с. (С. 305). Адрес-календарь г. Одессы на 1915 год. Одесса, 1914. С. 288.
- Адрес-календарь г. Одессы на 1917 год. Одесса, 1916. С. 284.
- ³³ Деловая элита в России 1914 года — одесит Альберт Хари. URL: <https://odessitua.com/news/odessika/12030-delovaya-elita-rossii-1914-goda-odessit-albert-hari.html>
- ³⁴ Зальцберг Э. Сельскохозяйственные колонии евреев из России в Аргентине. *Еврейский мир*. 2014. 14 апреля.
- ³⁵ Pham Diane. Вказ. праця.
- ³⁶ ДАОО. Ф. 2 (Канцелярія одеського градоначальника). Оп. 7. Спр. 499 (Статут Товариства для надання допомоги євреям переселенцям у м. Одесі. 1 грудня 1912 р. — 1 серпня 1913 р.). Арк. 1–29.
- ³⁷ Білоусова Л.Г. Одеські товариства в організації еміграції євреїв з півдня Російської імперії до Сирії і Палестини у 1880-х — 1920-х роках. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 206–228.
- ³⁸ Бакумов Е.Д. Российско-латиноамериканские контакты и связи в начале XX века (1900–1914 годы) в материалах РГИА (Санкт-Петербург). С. 9–10, 18, 28, 30–31.
- ³⁹ Погромський В.О. Вказ праця. С. 76–80.
- ⁴⁰ ДАОО. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 821. Арк. 14–15 зв. Ф. 39. Оп. 5. Спр. 152 (а/з № 113, шлюб).
- ⁴¹ Биробиджан по-аргентински. URL: <https://jewish.ru/ru/events/world/4335/>
- ⁴² Тамо само.
- ⁴³ Gerchunoff A. The Jewish Gauchos of the Pampas. 1955.
- ⁴⁴ Мещеряков С. Аксель Кисильоф, новый министр финансов Аргентины. 2013. 17 сентября. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/2347258>
- ⁴⁵ Річні звіти Державного архіву Одеської області за 2009, 2012, 2016 роки. Поточний архів, форма 209.

REFERENCES

1. *Argentinskij al'bom. Sbornik statej o kolonizacii*. (1892). Odessa [in Russian].
2. *Argentinskij otklik. Sbornik po povodu kolonizacii Argentiny*. (1892). Odessa [in Russian].
3. Bakumov, E.D. (2017). *Rossijsko-latinoamerikanskije kontakty i svyazi v nachale XX veka (1900–1914 gody) v materialah RGIA (Sankt-Peterburg)*. Sankt-Peterburg [in Russian].

4. Basenko, Ju.V., Zhuravleva, V.I., & Sergeev E.Ju. (Comps.). (1999). *Rossija i SShA: diplomatičeskie otnoshenija. 1900–1917. Dokumenty*. Moskva: Izd. Mezhdunarodnyj fond Demokratija [in Russian].
5. Bilousova, L.G. (2016). Odeski tovarystva v organizatsii emigratsii jevreiv z pivdnja Rosiis'koi imperii do Sirii i Palestyny u 1880-h — 1920-h rokah. *Mizhnarodni zvyazky Ukrainy: naukovi poshuky i znahidky — International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 25, 206–228 [in Ukrainian].
6. Bilousova, L.G., & Volkova, T.E. (Comps.). (2002). *Evrei Odessy i Juga Ukrainy: Istorija v dokumentah*. (Vol.1). Odessa: OOO Studija NEGOCIANT [in Russian].
7. *Emigrant-evrej v Argentine i Palestine*. Odessa. 1891 [in Russian].
8. Freidenberg, Ju.N. (2009). *The invention of the Jewish Gaucho: Villa Clara and the construction of Argentina identity*. University of Texas Press, Austin [in English].
9. Ionin, A.S. (1892–1902). *Po Juzhnoj Amerike*. Vol. 1-4. Sankt-Peterburg [in Russian].
10. Jakovlev, P.P. (Ed.). (2015). *Rossija i Argentina na traektorii vzaimnogo sbližhenija. K 130-letiju rossijsko-argentinskih diplomatičeskih otnoshenij*. Moskva [in Russian].
11. Lapin, E. (1894). *Nastojashčee i budushčee evrejskoj kolonizacii v Argentine*. Sankt-Peterburg [in Russian].
12. Lee, S. (1970). *Moses of the New World: The Work of Baron de Hirsch*. Thomas Yoseloff Publisher, Cranbury, New Jersey [in English].
13. Pen, S. (1892). *Russko-evrejskie zemledel'cheskie kolonii v Palestine, S. Amerike i Argentine*. Odessa [in Russian].
14. Pogromskyi, V.O. (2011). Ukrain's'ko-argentyn's'ki zv'iazky kintsia XIX — pershoi tretyny XIX stolittja: dzherel'na baza. *Istorychnyj arhiv*, 7, 76–80 [in Ukrainian].
15. Putjatova, E.G. (1989). *Russko-argentinskie otnoshenija k. XIX — nach. XX vv. Candidate's thesis*. Leningrad [in Russian].
16. Shpall, L. (1953). David Feinberg's Historical Survey of the Colonization of the Russian Jews in Argentina. *Publication of the American Jewish Historical Society*. 43 [in English].
17. Sizonenko, A.I. (1985). 100 let otnoshenij Rossii i Argentyny. *Latinskaja Amerika*. 10, 74–81 [in Russian].
18. Winsberg, M. (1964). *Colonia Barón Hirsch: A Jewish Agricultural Colony in Argentina*. University of Florida Press [in English].
19. Zablotsky, E. (2005). *The Project of the Baron De Hirsch. Success or Failure?* Working Paper 264, University of CEMA [in English].
20. Zal'tsberg, E. (2014). Sel'skohozyajstvennye kolonii evreev iz Rossii v Argentine. *Evrejskij mir*, 4 [in Russian].
21. Zarubin, S.A. (2016). K voprosu o rossijsko-argentinskih otnoshenija v kontse XIX — nachale XX vv. *Genesis: istoričeskie issledovanija*, 1, 31–33 [in Russian].